

HVOR ÅPENT ER DET NORSKE SAMFUNN?¹

foredrag på møte
23. november 2017

av professor Gunn Elisabeth Birkelund, institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, UiO

Innledning

Hva betyr familiebakgrunn for hvordan det går med deg senere i livet? Har alle barn like muligheter til å oppnå sosiale posisjoner i samfunnet, eller er det slik at sosiale posisjoner går i arv fra en generasjon til den neste? Uttrykket ”Enhver er sin egen lykkes smed” er et bilde på at alt er mulig – hvis man bare er kløktig nok. Da kan Askeladden erobre prinsessen og halve kongeriket. Mens uttrykket ”Skomaker – bli ved din lest” signaliserer et samfunn preget av liten mobilitet.

I samfunnsfagene snakker vi om inter-generasjonsmobilitet og intra-generasjonsmobilitet.² Mens det første uttrykket karakteriserer mobilitet mellom foreldre og barn, eksempelvis at skomakerens datter ble lærer, dreier intra-generasjonsmobilitet seg om mobilitet innad i samme generasjon, eksempelvis at læreren avanserer til å bli rektor.

Inter-generasjonsmobilitet er et viktig forskningstema i samfunnsfagene, fordi slike analyser gir kunnskap om hvor åpent et samfunn er. I moderne samfunn er det bred politisk enighet om at alle bør ha like muligheter – særlig gjelder dette barna, som bør ha like muligheter til å ta utdanning. Med andre ord, familiebakgrunn bør ikke ha avgjørende innflytelse på barnas utdanningsvalg og skoleresultater. Det er imidlertid neppe realistisk å tro at familiebakgrunn ikke skal bety noe som helst for barnas utdanning og senere livsløp; vi vet at både sosiale og genetiske faktorer knyttet til foreldrebakgrunn er viktige. De fleste vil være enig i at det er en viktig oppgave for

1. Dette innlegget er en forkortet versjon av mitt innlegg 23.11.2017. Detaljerte kommentarer til Markussen og Røeds paper og Knut Røeds svar på disse er ikke inkludert.
2. Samfunnsforskere er også opptatt av andre former for mobilitet, for eksempel knyttet til bosted/geografisk lokalisering.

staten å tilrettelegge for at barn med ulik familiebakgrunn bør ha like muligheter til utdanning. Dette er viktige problemstillinger, både faglig og samfunnsmessig. Markussen og Røeds paper³ gir oss ny innsikt i disse prosessene, gjennom å analysere endringer i inter-generasjonsmobilitet i Norge over tid. Paperet deres er viktig, det tar opp et svært interessant tema, og analysene deres er reflekterte og utmerket gjennomført.

Norge i verden

Det finnes allerede mye samfunnsvitenskapelig forskning om inter-generasjonsmobilitet. Men mye er preget av dårlige data, og et begrenset tidsperspektiv. Markussen og Røed har gode data (registerdata), et langt tidsperspektiv, og de analyserer mobilitet målt ut ifra økonomiske variabler. De sammenligner foreldrenes inntekt med barnas inntekt når de er voksne. Et viktig spørsmål, som ikke alltid problematiseres, er hvordan man skal tolke mobilitetsmønstrene. Som nevnt er det ikke realistisk å tenke seg et samfunn uten korrelasjon mellom foreldre- og barns posisjoner. Men hva er sterke sammenhenger, og hva er mindre sterke sammenhenger mellom foreldre- og barns økonomiske situasjon? For å kunne bedømme hvor sterke disse effektene er i Norge, er det nødvendig å sammenligne med andre land. I tråd med nyere økonomisk forskning på inter-generasjonsmobilitet har Markussen og Røed relativisert inntektsfordelingene, slik at de analyserer sammenhengen mellom foreldrenes relative økonomiske plassering (rang) med barnas relative økonomiske plassering (rang) når de er voksne. Det er mange fordeler med å måle inter-generasjonsmobilitet på denne måten, blant annet at inntektsfordelingen i foreldre-kohortene blir sammenlignbar over tid, og tilsvarende lik inntektsfordelingen i barnas kohorter. Dette er i tråd med en vanlig kjøreregul i samfunnsfag: *If you want to measure change, don't change the measurement.*

Men ulempen med denne typen rang-rang korrelasjoner er at inntektsfordelingen relativiseres slik at den også blir lik inntektsfordelingen i andre land, som f.eks. USA, selv om vi vet at den faktiske inntektsfordelingen ser ganske forskjellig ut i f.eks. USA og Norge. Jeg tenkte derfor å supplere Markussen og Røeds utmerkete analyser med analyser av inter-generasjonsmobilitet som sammenligner det norske samfunnet med andre land vi ofte sammenligner oss med. Slike komparative analyser kan besvare spørsmålet om hvor åpent det norske samfunnet er.

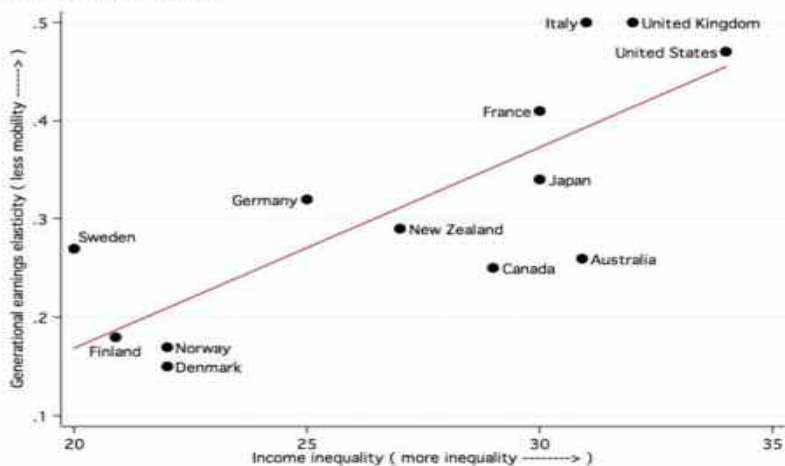
3. Simen Markussen & Knut Røed (2017). *Egalitarianism under pressure: Toward Lower Economic Mobility in the Knowledge Economy?* IZA Discussion Paper No. 10664.

Gatsby-kurven

De Skandinaviske landene trekkes ofte frem som eksempler på svært åpne samfunn, med høy grad av inter-generasjonsmobilitet. I mer lukkede samfunn er familien du er født inn i mer avgjørende for dine fremtidige muligheter. Det klassiske eksempelet på et ekstremt immobilt samfunn har vært det indiske kastesamfunnet, hvor menneskenes posisjon i samfunnet var bestemt av hvilken familie de ble født inn i.

Komparative studier av inntektsulikhet og inntektsmobilitet viser at land med høy grad av inntektsulikhet også er land med lav inter-generasjonsmobilitet (målt etter korrelasjonen mellom foreldre og barns inntekt). Figur 1 gjengir sammenhengen mellom inntektsulikhet og inter-generasjonsmobilitet, den såkalte Gatsby-kurven. Vi ser at de fire Nordiske landene ligger nederst, mens USA, Storbritannia og Italia ligger høyest (av de landene som er inkludert); disse landene er preget av større grad av økonomisk ulikhet og mindre grad av inter-generasjonsmobilitet. Den amerikanske drømmen – om at alle kan lykkes bare man arbeider hardt nok – er altså mer realiserbar i Skandinavia enn i USA.

Figure 1
The Great Gatsby Curve: More Inequality is Associated with Less Mobility across the Generations

Kilde: Miles Corak (2013). Income Inequality, Equality of Opportunity, and Intergenerational Mobility, *Journal of Economic Perspectives*, 27:79-102.

Forskning har også dokumentert at utdanning gir lavere uttelling økonomisk i samfunn med relativt høy inter-generasjonsmobilitet. Dette er sannsynlig-

vis en av grunnene til at disse landene også har lav inntektsulikhet. Med andre ord: utdanning 'svarer seg' overalt, men den økonomiske uttellingen for utdanning er lavere i de Nordiske landene (samt Australia, New Zealand, Canada og Japan), enn i for eksempel USA, som ligger helt øverst med hensyn til økonomisk utbytte av utdanning (Corak 2013, se figur).

Sammenlignet med andre land er altså Norge karakterisert av relativt liten grad av økonomisk ulikhet, relativt høy inter-generasjonsmobilitet, og relativt lav uttelling (økonomisk) for langvarig utdanning. Det siste kan virke paradoksalt i forhold til Knut Røed og Simen Markussens funn – men vi må huske på at de ser på relativ utdanning innad i hver fødselskohort og betydningen av dette på individenes inntektsrang. De finner at den økonomiske fordelingen av høyere utdanning relativt til andre personer i samme kohort er økt over tid, slik at de som er langt bak gjennomsnittsutdanning i sin fødselskohort taper mer nå enn før med hensyn til inntektsrang. Deres funn viser altså at det er viktig å nå opp til gjennomsnittsutdanning i egen fødselskohort, og helst gå litt forbi de andre, og at dette er blitt viktigere i yngre kohorter. Vi vet jo en del om dette fra før, men det er viktig at man ser nærmere på de som – i økende grad over tid – ser ut til å falle gjennom, for eksempel ved å undersøke hvem dette er, hvor de bor, hvilke muligheter de har, hva som kan gjøres for å hindre at de blir hengende etter de andre på skolen, og hva som kan gjøres for å hindre at de eventuelt havner utenfor arbeidsmarkedet, for eksempel på uførepensjon.

Andre mål på foreldres betydning

Det finnes mange andre mål enn inntekt på foreldrenes ressurser og deres betydning for barnas livsløp. Hva bør måles, og hvordan bør man måle disse effektene? Dette er i seg selv en interessant faglig diskusjon, hvor økonomer og sosiologer ofte lander på forskjellige begreper og operasjonalisering.

Mens Markussen og Røed tar utgangspunkt i fordelingen av inntekt i en befolkning og deler folk inn i det de kaller økonomiske klasser – her 20 vigintiler (5 prosents-grupper av fordelingen), vil mange sosiologiske analyser av inter-generasjonsmobilitet ta utgangspunkt i en sosiologisk forståelse av sosial klasse. Det finnes en rekke teorier og operasjonaliseringer av sosial klasse. De fleste er teoretisk basert på Adam Smith, Karl Marx og Max Webers tidlige arbeider, som definerer klasseposisjoner ut ifra arbeidsmarkedsrelasjoner. Da skiller man mellom tre grunnklasser: kapitalister, arbeidere og selvsysselsatte. Dessuten deles middelklassen inn i ulike lag/segment (basert på yrkes-informasjon), slik at en operasjonalisering av sosial klasse

ofte vil inkludere mellom 7 og 11–12 klasseposisjoner. Den mest omforente og utbredte definisjonen av sosial klasse i dag bygger på John Goldthorpes arbeider,⁴ som har gitt opphav til *European Socio-Economic Classification*. Vi sosiologer bruker dessuten ofte mer enn ett mål på sosial bakgrunn. Ved å inkludere både foreldrenes utdanning, deres klasseposisjon (yrkesbasert klassifisering) og deres inntekt, kan man komme nærmere en forståelse av hvilke mekanismer som bidrar til eventuell reproduksjon av ulikhet.

Arne Mastekaasa og jeg arbeider med analyser av inter-generasjonsmobilitet i Norge for kohorter født 1950–1980.⁵ Vi har inkludert informasjon om foreldres utdanning, sosiale klasse⁶ og inntekt. Vi undersøker sammenhengen mellom disse tre målene på foreldrenes sosiale og økonomiske posisjon, og barnas posisjon når de er 35 år. Foreløpige analyser indikerer gjennomgående relativt svake sammenhenger mellom foreldres og barnas posisjoner, noe som reflekterer at Norge er et relativt åpent samfunn. Det ser ut til å være foreldrenes utdanning som har mest å si for barnas livsløp. Foreldres sosiale klasseposisjon viser seg å være relativt svakt forbundet med barnas posisjon i voksen alder, og dette gjelder enten vi ser på barnas utdanning, deres inntekt, eller deres egen klasseposisjon når de er 35 år. Vi finner også påfallende stabilitet over tid, særlig med hensyn til betydningen av foreldrenes sosiale klasse, som er gjennomgående svakere korrelert med barnas posisjon i voksen alder enn foreldres utdanning og arbeidsinntekt er.

Sammenfatning

Rangordnete variabler, slik Markussen og Røed har brukt, er mye brukt i moderne analyser av inntektsmobilitet. Rangordnete variabler har den fordel at de kan sammenlignes direkte – på tvers av generasjoner og på tvers av land. Men ulempen med en slik relativisering av inntektsfordelinger er at vi ikke lenger ser de faktiske forskjellene, for eksempel at inntektsfordelingen er svært annerledes i Norge enn i for eksempel USA. Forskjellene er mindre hos oss, og mobilitetsmulighetene er større. I Norge, og i de andre skandinaviske landene, er barnas livssjanser mindre avhengig av foreldrenes

4. John Goldthorpe (2007). *On Sociology (2nd Edition)*, Stanford University Press; Robert Erikson & John Goldthorpe (1992). *The constant flux: a study of class mobility in industrial societies*, Oxford: Clarendon Press.
5. Arne Mastekaasa & Gunn Elisabeth Birkelund (2018). The Intergenerational transmission of social disadvantage: Is social class (still) a good measure? ISS, Paper.
6. Operasjonaliseringen av sosial klasse er utarbeidet ved Institute for Social and Economic Research, University of Essex, <https://www.iser.essex.ac.uk/archives/eseec>

ressurser enn i de fleste andre land vi naturlig sammenligner oss med. Nyere tall tyder imidlertid på at den økonomiske ulikheten er økende, også i Norge. Skal vi fortsatt ha et åpent samfunn, er det viktig å følge med på utviklingen både på bunn og i toppen av inntektsfordelingen.